

Akadeemiline Rahvaluule Selts

Välitööd ajaskaalal

30. oktoobril 2015 Tartus

Ettekannete teesid

Tartu 2015

Toimetajad: Katre Kikas, Kärri Toomeos-Orglaan
Kujundaja ja küljendaja: Pille Niin
Trükk: Bookmill

Konverentsi korraldajad: Akadeemiline Rahvaluule Selts
ja Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond

Konverentsi toetab Eesti Kultuurkapital

ISBN 978-9949-9729-0-6 (trükis)
ISBN 978-9949-9729-1-3 (pdf)

Kava

- 9.00 avamine
- 9.15 **Mall Hiimäe**
Oskar Loorits rahvaluulekogujana ning kogumistöö ideoloogina
- 9.45 **Liina Saarlo**
Vestlesin kolme objektiga. Saak oli suhteliselt hea...
Rahvaluule kogumisest 1950. aastatel Ida-Virumaal
- 10.15 **Anu Korb**
Folkloorikogujate välitöökirjeldused ajastuomase kogumistöö peegeldusena
kohvipaus
- 11.15 **Guldžahon Jussufi**
Välitöödel kasutatavate tehniliste vahendite muutumine ning selle mõju uurija ja uuritava vahelisele suhtlusele
- 11.45 **Ildikó Sándor**
The *táncbáz* method – transmission of intangible cultural heritage
lõunapaus
- 13.30 **Marika Alver**
Eesti Kunstiakadeemia soome-ugri ekspeditsioonid:
etnograafilisest joonistusest *performance*'ini
- 14.00 **Elo-Hanna Seljamaa**
Liiga elav esitus?
Pagulastemaatika taustal osalusvaatluse ja folkloori piiridest
- 14.30 **Mare Kõiva**
Välitööd uurimismeetodina.
Dialogid, monoloogid, eksperimendid
kohvipaus
- 15.30–16.15 ümarlaud • juhatab Merili Metsvahi
- 16.30–17.30 dokumentaalfilm “Kuidas teha Saaremaal sokku” (2015),
kommenteerib autor Merit Karise
- 17.30 **Pille Kippari õnnitlemine**

Eessõna

Välitööd on omamoodi katse aega kinni püüda. Samas see, milliseid ajahetki eri ajastute kultuuriuurijad on talletamisvääriliseks pidanud ning keda nende hetkede parimateks kandjateks pidanud, on muutunud koos aja endaga. Otsustusi on mõjutanud suundumused humanitaarteadustes, valitsevad ideoloogiad, ühiskondlikud olud, tehnoloogilised võimalused ning uurija isiklikud huvid ja eesmärgid. Aja jooksul on muutunud ka nähtuse enda nimetus: kui varem kasutati pigem mõistet “kogumisretk” või “ekspeditsioon”, siis 21. sajandil on hakatud eelistama mõistet “välitööd”.

Tänavu juba 13. korda toimuva Akadeemilise Rahvaluule Seltsi sügisese konverentsi “Välitööd ajaskaalal” keskmes on aeg ja muutumine ning välitööd nende muutuste keskel. Ettekandjad lähenevad tõstatatud teemale nii pikemate arengute kaardistamise, üksiknähtuste detailsema kontekstualiseerimise kui ka konkreetsetele isikutele keskendumise kaudu. On nii arhiivimaterjalidest lähtuvaid mineviku taastõlgendusi kui ka kaasaja probleemidest võrsuvaid tulevikku vaatamisi.

Sel aastal toimub lisaks ettekannetele ka ümarlaud, kus soovime päeva jooksul välja käidud mõtteid kokku koondada ja edasi arendada. Ümarlaul on oodatud kaasa rääkima kõik konverentsil osalejad.

Katre Kikas

Eesti Kunstiakadeemia soome-ugri ekspeditsioonid: etnograafilisest joonistusest *performance*'ini

Marika Alver

Eesti Kunstiakadeemia
marika.alver@artun.ee

Eesti Kunstiakadeemia soome-ugri ekspeditsioonidele pani 1978. aastal aluse Kaljo Põllu. Kui esialgu oli ekspeditsioonide eesmärgiks talletada ja dokumenteerida soome-ugri rahvaste traditsioonilisi rahvarõivaid, tarbeesemeid ja ehitisi kohapeal, nende loomulikus etnilises külakeskkonnas etnograafiliste joonistustena, siis aja jooksul on muutunud nii ekspeditsioonide uurimisaines, -meetodid, salvestusvahendid kui kogutud materjali hulk.

(1) Ekspeditsioonid ei ole enam ühe soome-ugri rahva kultuuri põhised, vaid igal uurimisreisil keskendutakse ühele uurimisteamale. Näiteks 2013. aasta välitöödel Narvas, Narva-Jõesuus, Ivangorodis ja selle lähistel uuriti, kuidas Eesti ja Venemaa riigipiir mõjutab / on mõjutanud seal elavate inimeste igapäevaelu.

(2) Etnograafilistest uurimisreisidest on saanud antropoloogilised välitööd, mille keskmes on inimesed ja nende sotsiaalne ruum, s.o keskkond, mis on seotud inimestevahelise suhtlemise, kommete ja traditsioonidega, aga ka isiklike kogemuste ja mälega.

(3) Uurimismeetodina kasutatakse osalusvaatlust ja informantide intervjuerimist, aga ka performatiivset sekkumist.

(4) Viimastel aastatel on välitööd toimunud peamiselt linnades (Narvas, Narva-Jõesuus, Peterburis).

(5) Üha rohkem säilib kontakt (eriti nooremate) informantidega ka peale välitöid, kui omavahel suheldakse ja üksteise tegemistel hoitakse silma peal suhtlusvõrgustikes.

(6) Varem tõid tudengid ekspeditsioonilt kaasa ligikaudu 300 joonistust ja 450 fotot või diapositiivi. Nüüd teeb iga tudeng välitööde jooksul üle 1500 digifoto ning lisaks tundidepikkuseid videosalvestusi. Seega on hüppeliselt kasvanud kogutud materjali hulk, mille tudengid peavad läbi töötama. Sellega seoses on esile kerkinud uued väljakutsed materjali korrastamisel ja arhiveerimisel.

Kunstiakadeemia ekspeditsioonide oluliseks väljundiks on alati olnud näitused. Ettekandes vaadeldaksegi lähemalt, kuidas ülaltoodud muutused on seotud visuaalse uurimuse esitamise ja representeerimise viisidega.

Oskar Loorits rahvaluulekogujana ning kogumistöö ideoloogina

Mall Hiimäe

Eesti Rahvaluule Arhiiv
mall@folklore.ee

Nõukogude perioodil keelatud isikute hulka kuulumine välistas Oskar Looritsa nime avaliku nimetamise, seetõttu jäi ta taasiseseisvunud Eestis folkloristidele paratamatult pigem historiograafiliseks persooniks. Tänavu on seoses Oskar Looritsa 115. sünniaastapäevaga taas põhjust pilku heita tema kui Eesti Rahvaluule Arhiivi asutaja ning eesti folkloori keskarhiivi ja uurimiskeskuse juhataja põhimõtete kujunemisele ja tegevusele, sedapuhku kogumistöö aspektist.

Rahvaluulekogumise praktika sai Loorits 20-aastase üliõpilasena, töötades suure kogumistöö kogemusega õppejõu Lauri Kettuneniga Liivimaal. Kettunen oli Eestis keelemurret kogudes end informantide seas omasugusena tundnud keelemees, ent ka tema õpilane võis peagi nentida, et temast sai liivlastele lähedane ja omane *vaaltapää*. Looritsa meenutustest selgub, et juba Liivimaal seadis ta eesmärgiks talletada võimalikult palju kirjeldusi tegelikust elust, ning “tõesti sündind lugusid”.

Erialase ettevalmistuse sai ta Tartu Ülikoolist, peamiselt Matthias Johann Eisenilt ja Walter Andersonilt. Eiseni tegelus rahvausundiga suunas huvi teema vastu, kuid olulisemaks tuleb pidada Andersoni – geograafilis-ajaloolise meetodi sugemetega võrdlev-ajaloolise soome koolkonna uurimispõhimõtete range kandja ning teoreetiku õpetust. Andersoni loengutes olid 1922. a alates olulisel kohal rahvaluule võrdleva uurimise meetodid. Hea kogumiskogemuse saanud, Jakob Hurda kogusid lugenud, uurijaeldustega isepäise Looritsa töös võib juba 1927.–1928. a ülikooli lektorina märgata “uut kvaliteeti”. Loorits juhendus soome koolkonna sätestest koguda võrdlevaks uurimiseks võimalikult ammendavat allikmaterjali. Raske oleks

üle hinnata noorte arhiivitöötajate suunamist pikaegsetele täiendavatele kogumisretkedele eri piirkondadesse (nt Rudolf Põldmäe ja Richard Viidalepa lähetused vaimolendite kogumisele). Sellise tööviisi vajadus ilmnes ette võetava uurimistöö raames, nii et käsitluste lõppu tuli sageli veel paigutada *varia*-osa.

Kogumiskonverentsi allteemade osas on kohane mainida Oskar Looritsa Setumaa-huvi. Küsimuses on nimelt eriotstarbeline kogumisretk eesmärgiga jäädvustada (ka fotodel) frivoolse Setu naistepeo käiku, ning vastuolud Samuel Sommeriga viimase eestvõttel talletatud Setu vanavarakogu ületoomisel Eesti Rahvaluule Arhiivi valdusse.

Jaago, Tiiu; Köss, Tiia 1995. Fundamenta Estoniae novae. – *Vanavaravedaja* 2. Tartu: Tartu NEFA, lk 115–127.

Kalkun, Andreas 2011. *Seto laul eesti folkloristika ajaloos. Lisandusi representatsiooniloole*. Dissertationes folkloristicae Universitatis Tartuensis 18. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Västrik, Ergo 2005. Oskar Loorits: Byzantine Cultural Relations and Practical Application of Folklore Archives. – *Studies in Estonian Folkloristics and Ethnology: A Reader and Reflexive History*. Ed by K. Kuutma and T. Jaago. University of Tartu, Estonian Literary Museum. Tartu: Tartu University Press, pp 203–215.

Välitöödel kasutatavate tehniliste vahendite muutumine ning selle mõju uurija ja uuritava vahelisele suhtlusele (nt kaamera, Skype)

Guldzahon Jussufi

TÜ Viljandi Kultuuriakadeemia
guldzahon@gmail.com

Minu varasem välitöökogemus pärineb Tadžikistanist, kus tegelesin tadžiki ja pamiiri rahvaste instrumentaalmuusika uurimisega. Seal puudub aga vajadus pillimeeste kohta andmeid hankida. Kuna traditsioonilise kasvatuses osaks on rahvapilli mänguoskus, leidub pillimehi igas majas. Jõudes kohale tasub vaid küsida ning sulle loetakse ette terve rida pillimehi, kelle seast igaüks võib olla küla parim. Otsustada jääb vaid, kuhu minna varem ja keda jätta hilisemaks. Mõni võib samas solvuda, kui enne teda kedagi teist külastad. Teiseni jõudes võib eest leida jällegi pillimehe, kes kinnitab, et tema ei oska mingit instrumenti mängida, ainult vahel näpib ajaviiteks keeli. Kuid natukese aja pärast selgub, et ta laulab ja mängib suurepäraselt. Aga selle teadmiseni jõudmiseks võib kuluda mitu päeva ja teinekord isegi mitu kuud. Parim võimalus on siiski paluda pillimehed kokku ühte majja, kuhu on plaanis esmalt sisse astuda.

Välitööd toimusid 1970.–1980. aastatel. Tol ajal oli minu kasutuses magnetofon “Romantik” ja fotoaparaat. Laulutekstit kirjutasin käsitsi ning hiljem kontrollisime need koos esitajaga üle. Kuna paljudes minu poolt külastatud mägikülades puudus elekter, pidin salvestamiseks varuma patareisid. Lisaks pildistasin lauljaid ja pillimehi esinemiste ajal. Eraldi fikseerisin pillide häälestused ja mõõdud ning salvestasin respondentidelt informatsiooni tavade ja muu kohta.

Asunud 2006. aastal tööle Eesti Kirjandusmuuseumi etnomusikoloogia osakonda, sain uurimisteemaks eesti traditsioonilise kandlemuusika. Täienduseks arhiivis leiduvale muusikale lootsin salvestada veel tegutsevate pillimeeste mängu.

Kavandades oma esimest väljasõitu, sirvisin aastakümnete jooksul rahvamuusika kogumiseks korraldatud ekspeditsioonide päevikuid. Sain teada, et varem töötasid ka eesti folkloristid mulle tuttavatel kombel – sõideti mõnda maakohta ja otsiti pillimehed üles ringküsitlete teel. Tänapäeval on olukord muutunud. Otsida pillimehi ringi liikudes ja inimestelt pärides tähendaks nüüdsel ajal tohutut ajakadu. Mõistlik on nad varakult välja selgitada. Tänu uuema aja kommunikatsioonivahenditele pole see aga keeruline. Internetis leidub pillimeistrite nimekirju koos kontaktandmetega. Samas on teada, et meistrid on enamasti ka arvestatavad pillimehed. Nii leiab mõned pillimehed ka nende poolt sisse mängitud CD-de järgi.

Tehnilised vahendid on vahepeal tohutult edasi arenenud. Nüüd salvestatakse kõik esitajad videokaameraga. Hiljem on võimalik video järgi jälgida kogu loomingulist protsessi. Vaadates videoid on võimalik analüüsida pillimeeste poolt kasutatavaid mänguvõtteid, esitusmaneere jne.

Vanasti ei olnud mobiiltelefone, Skype'i ja muud tehnilist atribuutikat, mis nüüdsel ajal võimaldab suhelda esinejatega pidevalt ning ka pärast salvestamist. Skype'i abil on võimalik ka kohale minemata suhelda pillimeestega, arutada töö ajal tekkinud küsimusi jne. Tänu tehnilistele vahenditele on rahvalaulikud ja pillimehed muutunud uurijatele kergesti kättesaadavaks.

Folkloorikogujate välitöökirjeldused ajastuomase kogumistöö peegeldusena

Anu Korb

Eesti Rahvaluule Arhiiv
korb@folklore.ee

Eesti Rahvaluule Arhiivis leiduvad esimesed välitöökirjeldused ulatuvad 19. sajandi viimasesse veerandisse ning on tehtud folkloorikogujate poolt, kes ise tundsid vajadust oma muljed-tähelepanekud kirja panna. Eesti rahvaluule suurokogumise algataja Jakob Hurt ei nõudnud kogujailt otsesõnu välitööpäeviku täitmist, kuid palus vanavarakorjajail ka laulikute, jutustajate, oma korjamise viisist jm teadust anda. Jakob Hurt lootis vanavara publitseerimise kõrval anda välja ka “korjamise loo ajaraamatu” (vt Pino 1989: 415). Oskar Kallase eestvõttel (1904. a alates) toimunud rahvaviiside kogumisaktsiooni käigus muutus reisikirjeldus kogumistöö kohustuslikuks osaks. Välitööpäeviku täitmise nõue folkloorikogumise osana jäi kehtima nii Eesti Rahvaluule Arhiivi (1927–1940), nõukogude perioodi Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna (1940–1991) kui Eesti Vabariigi iseseisvuse taastamise järgsetel välitöödel. Samas pole välitööpäeviku kirjutamiseks enamasti antud konkreetseid juhiseid. Nii sõltuvad koguja märkmed kirjutaja isikust, ajastust, konkreetsetest oludest jm.

Käesolevas ettekandes analüüsin folkloorikogujate välitööpäevikuid, mis on kirja pandud umbes 40 aasta vältel alates 1970. aastate keskpaigast tänapäevani. Sellel perioodil tegin ise aktiivselt välitöid nii Eesti eri paigus kui Venemaal eesti kogukondades. Isikliku välitöökogemuse varal püüan analüüsida, mil määral on kogumispäevikud ajas ja kogumisvaldkondade avardumise perioodil muutunud ning kuivõrd välitöömärkmed kajastavad tegelikku kogumisituatsiooni.

Pino, Veera 1989. Eesti rahvaluule suurokogumine aastail 1888–1906. – *Keel ja Kirjandus* nr 7, lk 409–416.

Välitööd uurimismeetodina. Dialogid, monoloogid, eksperimendid

Mare Kõiva

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond
mare@folklore.ee

Ekspeditsioonid / välitööd kuuluvad lahusamatult paljude erialade teadusliku uurimistöö juurde ja on seesugusena teadusharude ülene, isegi sarnaseid võtteid kasutav andmekogumise võte. Ekspeditsioon tähendab kindla eesmärgiga ja suhteliselt parema varustusega organiseeritud uurijate rühma.

Tihti hõlmas see ööbimisi välitingimustes, ühe eriala esindajate välitöid, kompleks-ekspeditsioone (mitme eriala esindajate ühine käik), erineva spetsiaalse kogumisülesandega isikute ühiseid väliülesandeid.

Välitööde terminoloogia kõrval on erinevaid tähendusi kandnud muudki võtted, sh eksperimendid ja erinevad suhtlemisviisid.

Ekspeditsioonide kohta on üldistatud, et kolmveerand ajast kulub ettevalmistustöödele ja minimaalselt kuu aega ainekogu vormistamisele.

Tulemuste esialgne hindamine ja hilisem analüüs on pikema perioodi tegevused, mille alguse juures on folkloristikas olnud olulisel kohal nn kogumiskonverentsid, välitööde tulemusi tutvustavad koosolekud ja ka kirjalikud raportid. Kogutu tihedam sõelumine ja analüüs nihkus aastate taha, ent tagab tänastele uurijatele toona esitatud küsimuste raames võimaluse dünaamiliste protsesside vaatlemiseks. Välitööde tehnilised võimalused on tänaseks arenenud, ent paljud probleemid jätkuvalt samad ja aktuaalsed, sh asjaolu, et välitööd eeldavad kindlat eesmärki. On ka põhjalikumaid ajalis-ruumilisi dimensioone puudutavaid muutusi, nt kameraaltööde uus vorm ehk välitööd internetis kui naljatamisi kameraalsed/tubased välitööd.

Ettekanne võrdleb paari perioodi väliraporteid ja arutleb, kas välitöödel ja ekspeditsioonidel on erinevusi.

Vestlesin kolme objektiga. Saak oli subteliselt hea...
Rahvaluule kogumisest 1950. aastatel
Ida-Virumaal

Liina Saarlo

Eesti Rahvaluule Arhiiv
liina@folklore.ee

Pärast II maailmasõja lõppu oli Eesti teaduses väga keerulised ajad. Pidevalt oli oht sattuda kunagiste uurimisteede ja -meetodite tõttu poliitiliste repressioonide ohvriks. Vastavalt poliitiliste liidrite soosingule või ebasoosingule muutusid pidevalt n.ö ülevalt tulevad suunised. Klassikalised rahvaluuležanrid ja uurimismeetodid kuulutati kodanlik-natsionalistlikeks ning formalistlikeks, poodiumile tõsteti poliitiline töölisfolkloor, sõdurifolkloor, kolhoosnike folkloor jne. Sellise “folkloori” kogumine ja uurimine ebaõnnestus ning alles pärast Stalini surma võis tagasi pöörduda harjumuspäraste teemade juurde.

Siiski säilis poliitiline tellimus erinevate rahvaste omavaheliste suhete – Eestis vene ja eesti rahva sidemete uurimiseks. See uurimisteema oli aktuaalne piirimaadel (Peipsi järve ümbruses, Ida-Virumaal ja Kagu-Eestis) ja üleminekuajal (1940.–1950. aastatel).

Eriti tulemuslik oli eestlaste etnilise ajaloo uurimine arheoloogiliste, etnograafiliste ning dialektoloogiliste andmete põhjal. Välja anti raamatud Eesti rahva etnilisest ajaloost, Peipsimaa etnilisest ajaloost jm. Folkloristid nii edukad ei olnud, kuigi mitmete aastate jooksul korraldati ekspeditsioone nii Setumaale, Kodaverre kui Alutagusele.

Oma asendist tulenevalt on Ida-Virumaa (eeskätt Alutaguse) olnud erinevate rahvaste kontaktpiirkonnaks. Ida pool olid otsesed kokkupuuted vadja-isuri asustusega ning venelastega. Iisaku kihelkonda asus sajandite vältel elama Narva jõe tagant palju vadja-vene segarahvastikku, vadja ja

vene kultuuride segunemisel tekkis nn poluvernikute rahvakild, kes 20. sajandi jooksul eestistusid.

Ettekandes annan ülevaate Keele ja Kirjanduse Instituudi rahvaluulesektori välitöödest Ida-Virumaale 1950. a teisel poolel, ekspeditsioonidel osalenutest, seatud eesmärkidest ja nende täitmisest. Põhilise tähelepanu suunan piirkonna segarahvastiku kajastumisele kogutud materjalides ning sellega seotud poliitiliste olude vilksatustele kogujate päevikumärkmetes. Kas folkloristid üldse “lasid end häirida” poliitilisel tellimusel või informantide rahvuslikel eripäradel?

The *tánc ház* method – transmission of intangible cultural heritage

Ildikó Sándor

Budapest, Heritage House
sandor.ildiko@hagyomanyokhaza.hu

The first *tánc ház* (“dance house” or folk dance club) was held in Budapest on the 6th May, 1972. In the past 40 years it became a dominant phenomenon as entertainment or dance activity. The *tánc ház* belongs to folklorism, since it emerged from its original aesthetic and social context and became part of contemporary cultural life. Its adaptation enables anybody to join the program without any previous knowledge or experience.

Tánc ház as an institution was born due to successful cooperation between amateur folk dancers, professionals of cultural life and experts of ethnography (mainly ethnomusicology and ethnochoreology). This cooperation has continued into the present day.

This paper focuses on three aspects of the *tánc ház*:

- description of *tánc ház* from the ethnographical point of view
- the main periods of its history (movement period, institutionalization, changes of frames)
- methods applied in transmission of cultural heritage used in *tánc ház*

The *tánc ház* method was selected for inscription in the Register of Best Safeguarding Practices by the UNESCO in 2011.

Liiga elav esitus? Pagulastemaatika taustal osalusvaatluse ja folkloori piiridest

Elo-Hanna Seljamaa

Tartu Ülikool
elo-hanna.seljamaa@ut.ee

Folkloristikat on sageli nimetatud üheteistkümnenda tunni distsipliiniks: folkloristide huvi tähtsamat viimisel hetkel, kui viimased teadjad-oskajad on vanadusest nõdrad või elu nii palju edasi läinud, et kombeid ja uskumusi järgitakse juba meelelahutuseks või mõnel muul teisenenud põhjusel.

Tänapäeva rahvaluuleteadlastena pole meil keeruline neid väiteid ümber lükata, sest me püüame mõtestada ka oma kaasaegseid ning kaasajas tekkivaid-toimuvaid nähtusi ja protsesse. Välitöödel mängib varasemast suuremat või vähemalt teadlikumat rolli osalusvaatlus, mis parimal juhul võimaldab uurijatel folkloori elavast esitusest osa saada.

Ettekandes esitan viimaste kuude pagulasdiskursusest inspireerituna küsimuse: “Mis siis, kui seda elavat esitust saab liiga palju?” Eesmärgiks on arutleda osalusvaatluse ja folkloori piiride üle ning mõtiskleda teemal, milliseid väljakutseid esitavad folkloristikale ja uurijaile käimasoleva pagulas-kriisi laadsed nähtused.